

Розділ IV | І ОЇА^а ІІ ААЊОАІ

УДК 0.69.01:902:903.4:902.3:56.072

Д.В. КЕПІН

Створення археолого-палеонтологічних парків в Україні

У статті розглянуті археолого-палеонтологічні пам'ятки раннього, середнього та пізнього палеоліту, на базі яких можна створити комплексні музеї-заповідники. Наведені відомості про подібні музейні комплекси, які існують у Республіці Казахстан і Китайській Народній Республіці. Наприкінці зазначено, що для археолого-палеонтологічних парків, як різновиду «археопарків», в Україні необхідний правовий статус.

Ключові слова: палеоліт, археолого-палеонтологічний парк, музеєфікація.

Пам'ятки найдавнішого минулого України систематично досліджуються у різних регіонах. Одним із завдань пам'яткоохоронної та музейної справи є їх збереження з подальшим показом на місці, тобто *in situ*. Експонування таких комплексних пам'яток (археолого-палеонтологічних) палеолітичної доби з викопною фауною та відкритими об'єктами *in situ* пов'язане з розробкою наукових концепцій музеєфікації відкритих пам'яток, що дає можливість довготривало зберігати їх на місці знаходження. Це обумовлює створення відповідних музеїв. Для території України вже підготовлений туристичний маршрут «Мандри у добу первісності» з відповідними підмаршрутами та можливим включенням до них пам'яток стародавнього кам'яного віку [1].

У даній роботі зупинимося на конкретних прикладах можливого створення комплексних археолого-палеонтологічних музеїв-заповідників.

Ураховуючи фізико-географічне районування та поширення палеолітичних пам'яток середнього та верхнього (пізнього) плейстоцену на теренах України, дослідники поділяють їх на групи [2]. Для середнього палеоліту можна говорити про концентрацію пам'яток у межах закарпатської, поліської, дністровської, дніпровської, донецької, причорноморсько-приазовської та кримської тери-

торіальних груп. У пізньому палеоліті вирізняються такі особливості розташування пам'яток: закарпатська, волинська, середньодністровська, нижньодністровська, південнобузька, середньодніпровська, надпорізька, нижньодніпровська, приазовська та кримська групи.

Серед найдавніших пам'яток, досліджених останнім часом, виключний інтерес становить місцезнаходження теріофауни та свідощт діяльності ранньопалеолітичної людини Меджибіж (Летичівський район Хмельницької обл.). Пам'ятка розташована на місці гранітного кар'єру на лівому березі р. Південний Буг. Відомості про викопну фауну в цій місцевості сягають початку ХХ ст., а знахідки матеріальної культури первісної людини – до 1950-х років. У 1996–1997 роках і в 2000 р. вивчення пам'ятки продовжив геолог В.К. Пясецький. Під час польових досліджень 2000 р. палеонтолог Л. І. Рековець попередньо датував викопні рештки початком середнього неоплейстоцену ліхвинським часом (сингільський фауністичний комплекс). Серед решток ссавців присутні носоріг, етруський олень, благородний олень, ведмідь Денінгера, бобер, козуля. Знайдені артефакти дослідник відніс до ашельського часу (бл. 500 тис. років). Учений висловив припущення про багат шаровість палеолітичної стоянки (ранній палеоліт, мустье (?), пізній палеоліт). Дослідник у 2008 р. провів додаткові польові роботи й установив, що частина кісток має пошкодження антропогенного характеру, пов'язані з діяльністю ранньопалеолітичної людини. З 2008 р. стаціонарні дослідження у співпраці з ученим продовжує комплексна експедиція під керівництвом археологів В. М. Степанчука, С. М. Риждова, за участі палеогеографа Ж. М. Матвіїшиної, палеопедолога С. П. Кармазиненка. За останніми даними дослідники встановлюють існування на пам'ятці декількох ранньопалеолітичних комплексів різного віку [3]. Після проведених досліджень варто тут створити музей *in situ*. Його можна організувати як філію чи відділення Хмельницького краєзнавчого музею.

Ранньоплейстоценова пам'ятка (пізній ашель) з викопною фауною (мамонт, кінь, зубр, носоріг, олень) відома у Чернобаївському районі Черкаської обл. на правому березі р. Сули. За результатами обстеження 1954 р., І.Г. Шовкопляс дійшов висновку, що знайдені кременеві вироби є артефактами ранньопалеолітичного часу. Додаткові обстеження, проведені в 2002 р. В.М. Степанчуком і М.П. Сиволапом, не підтвердили цього міркування. Пам'ятка є палеонтологічним місцезнаходженням [4]. Варто було б дане місцезнаходження взяти на облік як пам'ятку природи. У цій місцевості можна зробити також Музей палеонтології на правах відділу Черкаського краєзнавчого музею.

Цікавими та перспективними в експозиційному плані є ціла низка ранньопалеолітичних пам'яток, розташованих у Автономній Республіці Крим.

Так, рештки стоянки раннього палеоліту у печері Чокурча законсервовані у середині 1980-х років. Вхід обладнаний ґратами. Відкрита ця стоянка в 1927 р. С. І. Забніним, досліджувалась з 1928 до 1931 р. М.Л. Ернстом, у 1940 р. невеликі розкопки перед входом до печери здійснив Б.І. Татарінов. Проект музефікації

пам'ятки розроблений у 1938 р. археологом О.М. Бадером. Розташована печера на східній околиці м. Сімферополя, включена до екскурсійно-туристичного маршруту.

Інша багатощарова стоянка Заскельна VI (Колосовська) розташована у Білогірському районі. Відкрита в 1964 р. й досліджувалася до середини 1980-х років під керівництвом археолога Ю.Г. Колосова. Дослідник відніс стоянку до виділеної ним ак-кайської мустьєрської культури. Західна стінка стоянки законсервована. В.М. Степанчук і В.Ю. Коеном розроблений проект музеєфікації пам'ятки.

Багатощарова пам'ятка Печера Вовчий Грот (мустьє, пізній палеоліт, пізній мезоліт) розташована за 12 км від Сімферополя на схід. Відкрита у 1879 р. К.С. Мережковським і досліджувалася в 1924 р. Г.А. Бонч-Осмоловським, у 1937 р. – Б.І. Татаріновим під керівництвом О.М. Бадера, в 1938–1939 роках і в 1968 р. – М.О. Бадером. Восьмий і сьомий культурні шари Ю.Г. Колосов відніс до ак-кайської мустьєрської культури. Нині пам'ятка доступна для туристів. Проект музеєфікації розроблений М.О. Бадером. Включена до екскурсійного маршруту.

Біля с. Біла Скеля Білогірського району розташована гора Ак-Кая. Статус комплексної пам'ятки природи цьому об'єкту культурної спадщини наданий у 1981 р. Загальна площа охоронної території становить 30 га. Досліджено 20 пам'яток мустьєрського часу під керівництвом Ю.Г. Колосова; всі вони включені до екскурсійно-туристичних маршрутів [5].

Більше пам'яток, які вже збережені *in situ* чи в перспективі можуть експонуватися на місці, відносяться до пізнього палеоліту.

Зокрема, на території Угольського флористичного заповідника розташована печера Молочний Камінь з рештками стоянки мисливців на ведмедя початку пізнього палеоліту. Рештки законсервовано в середині 1980-х років. Пам'ятку досліджував у 1970-х роках. В.М. Гладилін, у 1980-х роках – В.І. Ткаченко, в 1991 р. – М.І. Гладких [6].

В експозиційному відношенні для відвідувачів цікавою може стати низка пам'яток, досліджених у Львівській області протягом 1990–2007 років під керівництвом Л.Г. Мацкевого, за участі палеонтолога К.А. Татарінова. Це, зокрема, пізньопалеолітична стоянка у навісі Прийма I (Миколаївський район) і навіс із трьома культурними шарами пізньопалеолітичного часу й одним шаром мезолітичної доби Львів VII, яка знаходиться на східній околиці міста. Пам'ятка розташована на території Винниківського лісництва у межах Біосферно-ландшафтного заказника Чортова Скеля. Л.Г. Мацкевим виконана графічна реконструкція побуту стародавніх мисливців верхнього пізньопалеолітичного шару мисливців на північного оленя [7]. Всі ці зазначені пам'ятки можуть стати філіями Археологічного музею Інституту українознавства ім. І.П. Крип'якевича НАН України.

Широко відомі поселення мадленського часу з рештками конструкцій з кісток мамутів, досліджених на широкій площі в Подесенні (Мізин) і Лісостеповому Придніпров'ї (Межиріч, Добранічівка, Гінці). Так, після відкриття в 1950–1960-х роках пізньопалеолітичного житла з кісток мамутів на Мізинському поселен-

ні (Коропський район Чернігівської обл.) (пам'ятка відкрита в 1908 р.) археолог І.Г. Шовкопляс і палеонтолог І.Г. Підоплічко застосували заходи із збереження викопного матеріалу. Проте, тоді не ставилося питання про проведення музеєфікації поселення. Рештки житлової конструкції № 1 були перевезені до Палеонтологічного музею ім. В.О. Топачевського Національного науково-природничого музею НАН України (далі – ННПМ), де після проведення консерваційних і реставраційних робіт І.Г. Підоплічком, здійснено натурну реконструкцію житла. В 2006 р. поселення було включене до складу Мізинського національного природного парку.

Дослідниками (Л.І. Рековець) висловлено думку про доцільність створення натурної реконструкції усього Мізинського поселення *in situ*. Проте, з огляду на стан пам'ятки та сучасної інфраструктури с. Мізин, це неможливо. Можна лише збудувати поряд із місцевим народним археологічним музеєм павільйон, де в натуральному чи масштабованому розмірі показати макет поселення з п'яти відкритих господарсько-побутових комплексів (далі – ГПК) (в інтерпретації І.Г. Шовкопляса). Існує також варіант реконструкції пам'ятки з двох ГПК в інтерпретації археолога В.Я. Сергіна. Такий макет-реконструкція міг би стати своєрідним експонатом у павільйоні [8].

На сьогодні єдиною в Україні є часткова музеєфікація Добранічівського поселення, розташованого на лівому березі р. Супой (Яготинський район Київської обл.), виявлена й досліджена під керівництвом археолога І.Г. Шовкопляса в 1970-х роках. Над рештками четвертого ГПК у 1977 р. збудований цегляний павільйон-музей «Добранічівська стоянка», який є філіалом Яготинського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка. В 2001 р. на будинку музею встановлено меморіальну дошку І.Г. Шовкоплясу. Третій ГПК, досліджений у 1969 р., взято трьома монолітами й перевезено до археологічної секції Переяслав-Хмельницького музею народної архітектури та побуту. Реконструкція виконана І.Г. Шовкоплясом, М.І. Гладких і М.І. Сікорським [9].

Серед відомих пізньопалеолітичних пам'яток з рештками житлових конструкцій, досліджених у Середньому Подніпров'ї, вирізняється Межиріцьке поселення, розташоване на правому березі р. Росави на території Канівського району Черкаської обл. Воно було відкрите у 1965 р. й досліджувалося з 1966 до 1974 р. під керівництвом академіка І.Г. Підоплічка. Учений відкрив у 1966 р. перше житло, в 1969 р. – друге й у 1972 р. – третє. Дослідник запропонував створити експозицію *in situ*. Через неможливість збереження першого житла на місці, в 1960-х роках його було перевезено до Палеонтологічного музею ННПМ, де там-таки І.Г. Підоплічком зроблено натурну реконструкцію. Після виявлення в 1976 р. та розкриття в 1978 р. четвертого ГПК з рештками житла, М.І. Гладких і Н.Л. Корнієць розробили методику його консервації з подальшим експонуванням *in situ* у спеціально збудованому стаціонарному павільйоні. Пам'ятка досліджувалася в 1976–1984, 1986 та 1989 роках під керівництвом М.І. Гладких (Київський державний університет імені Тараса Шевченка), Н.Л. Корнієць (Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена АН УРСР), палеогеографа А.О. Величка (Інститут географії АН СРСР) за участі антрополога О. Соффер

(Іллінойський університет, США) й археолога Л.А. Яковлевої (Інститут археології АН УРСР). У 1992–1998 роках поселення досліджувалося під керівництвом Н.Л. Корнієць (Геологічний музей ННПМ) за участі А.О. Величка (Інститут географії Російської академії наук), О. Соффер, Дж. Адовасіо, В.Ю. Сунцова (Іллінойський університет, США). В 2002–2009 роках розкопки проводив археолог Д.Ю. Нужний (Інститут археології НАН України) за участі палеозоолога С. Пеана (Музей національної природничої історії, Париж, Франція). В 2010 р. дослідження продовжив археолог П.С. Шидловський (Київський національний університет імені Тараса Шевченка) [10]. За даними М.І. Гладких (усне повідомлення), нині пам'ятка досліджена на площі 1180 м². Дослідник реконструює на поселенні п'ять жител.

До сьогодні музеєфікація Межиріцького поселення не здійснена. Бюро Президії АН УРСР прийняло відповідну постанову за № 162-Б від 6 квітня 1977 р. «Про створення науково-дослідної лабораторії Інституту зоології АН УРСР «Стейбіше мисливців на мамонтів». У 1980-х роках також були схвалені відповідні постанови та розпорядження щодо облаштування музейного комплексу. Ці документи зберігаються в науковому архіві Президії НАН України. Документація 1989 р. на робоче проектування музейного комплексу зберігається в Палеонтологічному музеї ННПМ. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 174 пам'ятку занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Поселення має статус пам'ятки національного значення на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 928 (928 – 2009 – П) від 03.09.2009 р. «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».

У 2010 р. на території Межиріцького поселення замість старого павільйону був збудований новий каркасної конструкції з оцинкованого заліза та з двосхилим дахом. 5 листопада 2010 р. відбулося виїзне засідання співробітників Відділу палеозоології хребетних і Палеонтологічного музею ННПМ на чолі з палеонтологом Т.В. Крахмальною.

Для проведення усього комплексу заходів із створення музейного комплексу «Пізньопалеолітичне поселення Межиріч» на правах філії чи відділення Палеонтологічного музею ННПМ необхідно сформувати науково-методичну групу в складі археолога, палеонтолога-реставратора, музеолога, архітектора й інженера. Для облаштування майбутнього музейного комплексу треба визначити межі поширення культурного шару на поселенні з проведенням відповідного зондажу, підготувати науково-проектну документацію щодо музеєфікації пам'ятки з визначенням зон охорони пам'ятки. На першому етапі необхідно встановити охоронний знак і схвалити відповідне рішення про охоронювану археологічну територію на місці розташування поселення. Зважаючи на вагомий внесок академіка І.Г. Підоплічка у справу дослідження пам'ятки, майбутньому музейному комплексу варто присвоїти його ім'я чи встановити на його честь меморіальну дошку.

На території Державного історико-культурного заповідника «Трахтемирів» (створений у 1994 р.) (Канівський район Черкаської обл.) для студентів – майбутніх археологів передбачається створення «археодому» з реконструкцією житла пізньопалеолітичних мисливців на мамутів, характерного для Лісостепового Придніпров'я [11].

У 1993 р. під керівництвом археолога Л.А. Яковлевої поновлено дослідження пізньопалеолітичного поселення мадленського часу Гінці на правому березі р. Удай (відкрите у 1871 р., перші розкопки відносяться до 1873 р.) (Лубенський район Полтавської обл.) [12]. Околиці однойменного села в 1990 р. включені до Полтавського обласного ландшафтного заказника. Передбачається музеєфікація відкритих решток житлових конструкцій з кісток мамутів. З метою забезпечення їхнього збереження від атмосферних опадів, інших небажаних природних процесів, які можуть негативно вплинути на стан зхоронності викопного матеріалу, розкопки проводяться у двох переносних павільйонах-ангарах.

Необхідно прийняття рішення про створення заповідника у районі дослідження унікального пізньопалеолітичного комплексу – Амвросіївської стоянки та кістковища мисливців на бізонів, розташованого біля с. Родники Амвросіївського району Донецької обл. Пам'ятка відкрита у 1935 р. В.М. Євсєєвим і з того часу періодично досліджується. Значний внесок у збереження кістковища зробив академік І.Г. Підоплічко. На основі вивчення решток стада тварин, дослідник вважав, що загонне полювання на 983 бізонів відбулося наприкінці травня чи у червні [13]. Існують й інші інтерпретації цього комплексу, які підсумовані археологом О.О. Кротовою, що систематично досліджує його з 1980-х років. Дослідниця при реконструкції способу життя мешканців стоянки залучає дані з палеоіндіанських стоянок, розташованих на Великих Рівнинах Північної Америки [14]. Власне бачення характеру функціонування стоянки та кістковища запропонував археолог І.В. Сапожніков [15]. Способи полювання та розбирання здобичі стародавніми мешканцями докладно розглянуті археологом І.А. Сніжко [16].

У 1949 р. І.Г. Підоплічко розробив наукову концепцію збереження пам'ятки *in situ*. Але через відсутність фінансування, вчений лише здійснив вирізку частини кістковища монолітом із відповідною консервацією решток бізонів і перевіз до Палеонтологічного музею ННПМ. Моноліт із 1968 р. експонується у залі «Плейстоцен».

Під час організації музейних комплексів *in situ* слід враховувати також зарубіжний досвід із музеєфікації палеонтологічних місцезнаходжень. Так, у м. Павлоград (Республіка Казахстан) діє Палеонтологічний музей просто неба «Гусячий переліт». Унікальне захоронення решток гіппаріонової фауни середньовірного міоцену туролійської доби відкрито у 1928 р. на береговому урвищі правого схилу долини р. Іртиш. Для витягання решток викопної фауни застосовано метод промивання породи. В 1971 р. місцезнаходженню було надано статус «Палеонтологічної пам'ятки природи», а в 2005 р. – «Державної палеонтологічної

пам'ятки «Гусячий переліт». Розроблена концепція створення «Національного палеонтологічного музею просто неба – Гусячий переліт». Передбачено створення павільйону над геологічним розрізом із рештками кістяків стародавніх хребетних *in situ*, а також скульптур – реконструкцій тварин гіппаріонової фауни в натуральну величину, міського скверу з атракціонами й інших об'єктів [17].

Важливе значення для забезпечення збереженості археолого-палеонтологічних об'єктів *in situ* має спорудження відповідних павільйонів й обладнання спеціальних вітрин для демонстрації викопного матеріалу. Так, відкрита у 1927 р. знаменита печера Чжокоудянь з рештками синантропа середнього плейстоцена (500–400 тис. років тому), що розташована у провінції Хубей за 50 км на південний захід від Пекіна (Китайська Народна Республіка), в 1953 р. була музеєфікована. Пам'ятка продовжує досліджуватися. Поряд, біля гори Лунгушань, розташована будівля музею, де експонуються рештки кістяків синантропу, кам'яні знаряддя, скам'янілі фрагменти кістяків тварин і муляжі. В 1980-х роках проведені інженерно-геологічні роботи зі зміцнення печери. Біля м. Беньсі у районі Мяаохужань (провінція Ляонін) у 2000-х роках створений геопарк. Він включає музеєфіковану карстову печеру з культурним шаром доби палеоліту та рештками викопних тварин, а також будинок геологічного музею [18].

Зважаючи на те, що палеолітичні поселення та стоянки у багатьох випадках є геологічними пам'ятками й розташовані у місцевості, яка теж є пам'яткою природи, Європейська асоціація зі збереження геологічної спадщини, яка діє при UNESCO, розглядає такі об'єкти як геосайти. На базі палеолітичних пам'яток із рештками викопної фауни рекомендовано створювати геопарки [19].

Однак, не всі археолого-палеонтологічні пам'ятки, які становлять значний науковий інтерес, можуть бути музеєфіковані. Багато з них було досліджено досить давно, і нині вони увійшли до сучасної структури населених пунктів і фактично знищені. На місцях розкопок таких пам'яток варто встановлювати пам'яткоохоронні знаки і поруч, де це можливо, у спеціальному приміщенні розмістити експозицію з макетами-реконструкціями розкритих житлових конструкцій. Це, зокрема стосується поселень мадленського часу межирицької археологічної культури, таких як Києво-Кирилівське мисливців на мамутів (м. Київ, вул. Фрунзе, № 59–61) та Фастівська стоянка мисливців на мамутів та коней (м. Фастів Київської обл.).

Для вітчизняної музеології особливо актуальним є застосування існуючих і розробка нових методик зі збереження фосилій під час створення археолого-палеонтологічних парків з проведенням усього комплексу заходів з музеєфікації відкритих пам'яток.

До сьогодні у вітчизняному законодавстві відсутнє положення про організацію як «археопарків», так і їх різновиду – археолого-палеонтологічних парків. Такі майбутні комплекси конче потребують визначення їх правового статусу. На законодавчому рівні закріплено створення природних заповідників, палеонтологічних

казаників, історико-культурних і археологічних заповідників. Новостворювані археолого-палеонтологічні комплекси з демонстрацією пам'яток *in situ*, які становлять значний науковий інтерес, потрібно підпорядковувати відповідним установам НАН України. Для забезпечення збереження відкритих житлових конструкцій необхідно будівництво стаціонарних павільйонів з дренажною системою. За межами досліджених пам'яток доцільним є спорудження т.зв. «експериментального» павільйону, в якому дослідники та студенти, що спеціалізуються на археології та палеонтології, мали б змогу проводити досліді-реконструкції з вивчення стародавнього житлобудівництва, виготовлення знарядь праці, творів образотворчого мистецтва тощо. Павільйон повинен бути обладнаний найсучаснішою комп'ютерною технікою. В «експериментальному» павільйоні можна було б розташувати декілька макетів-реконструкцій досліджуваного поселення в інтерпретації різних дослідників. Доцільним є показ реконструкції палеографічної обстановки досліджуваної пам'ятки, виконаної палеогеографами за участі різних фахівців.

Загалом, облаштовані відповідним чином експозиційні комплекси *in situ* займуть чільне місце у музейній мережі України, що сприятиме поживленню екскурсійно-туристичної діяльності.

Джерела та література

1. *Титова О.М., Кепін Д.В.* Мандри в добу первісності: туристичний маршрут (за матеріалами України) // Праці Центру пам'яткознавства. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШ, 2006. – Вип. 9. – С. 46–60.
2. *Степанчук В.Н.* Нижний и средний палеолит Украины. – Черновцы: Зелена Буковина, 2006. – 463 с.; *Гладких М.Л., Станко В.Н.* Эпоха пзнього палеолиту // Давня історія України: У 3 т. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 1. – С. 51–113.
3. *Рековец Л.И.* Меджибож – местонахождение териофауны и многослойная палеолитическая стоянка человека в Украине // Вестник зоологии. – 2001. – Т. 35, № 6. – С. 39–44; *Він же.* Териофауна и материальная культура местонахождения Меджибож // *Vita Antiqua*. – 2001. – № 3–4. – С. 135–137; *Пясецкий В.К.* Среднеашельское местонахождение Меджибож // Там само. – С. 125–134; *Степанчук В.М., Рижов С.М., Матвійшина Ж.М., Кармазиненко С.П.* Поновлення робіт на місцезнаходженні Меджибож: результати 2008–2009 рр. // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2010. – Вип. 13. До 60-річчя Л.Л. Залізняка. – С. 33–44.
4. *Степанчук В.М., Сиволап М.П.* Результати археологічного обстеження пізньоашельського місцезнаходження Велика Бурімка на Черкащині // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2005. – Вип. 7. До 85-річчя Д.Я. Телегіна. – С. 20–26.
5. *Бадер О.Н., Бадер Н.О.* Волчий Грот, некоторые результаты его изучения // Исследования палеолита в Крыму (1879–1979): Сборник научных трудов. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 15–33; *Коен В., Степанчук В.* Найдавніші поселення Криму // Пам'ятки України. – 1986. – № 1. – С. 50; *Колосов Ю.Г., Степанчук В.Н., Чабай В.П.* Ранний палеолит Крыма. – К.: Наукова думка, 1993. – 224 с.
6. *Гладилин В.Н., Пашкевич Г.А.* Палеогеография среднего и позднего вюрма Закарпатья по данным исследований в пещере Молочный Камень // Палеоэкология древнего чело-

- века. К X Конгрессу INQUA (Великобритания, 1977). – М.: Наука, 1977. – С. 106–112; *Ткаченко В.И.* О культурных особенностях в развитии позднего палеолита Закарпатья // Археологический альманах. – Донецк, 1994. – № 3. – С. 181–192.
7. *Мацкевий Л.Г.* Палеоліт і мезоліт у печерах Заходу України // Археологический альманах. – Донецк, 2000. – № 9. – С. 3–34; *Він же.* Палеоліт і мезоліт території сучасного Львова // *Vita Antiqua*. – 2001. – № 3–4. – С. 108–124.
  8. *Шовкопляс И.Г.* Мезинская стоянка. – К.: Наукова думка, 1965. – 326 с.; *Сергин В.Я.* Структура Мезинского палеолитического поселения. – М.: Наука, 1987. – 104 с.; *Дема Л., Рековець Л.* Історія та сучасний стан дослідження палеолітичної стоянки Мізин на Десні (Короткий історичний нарис) // Історія Української науки на межі тисячоліть. – К., 2009. – Вип. 41. – С. 55–65.
  9. *Шовкопляс И.Г., Корниец Н.Л., Пашкевич Г.А.* Добраничевская стоянка // Археология и палеогеография позднего палеолита Русской равнины. – М.: Наука, 1981. – С. 97–106; *Гладких М.И.* Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування // Археологія. – 1972. – № 6. – С. 106–107.
  10. *Підопличко И.Г.* Межиричские жилища из костей мамонта. – К.: Наукова думка, 1976. – 240 с.; *Гладких М.И., Корниец Н.Л.* Нова споруда з кісток мамонта в Межиріччі // Вісник Академії наук УРСР. – 1979. – № 9. – С.50–54; *Корниец Н.Л., Гладких М.И., Величко А.А.* та ін. Межирич // Археология и палеогеография позднего палеолита Русской равнины. – М.: Наука, 1981. – С. 107–119; *Gladkih M.I., Kornietz N.L., Soffer O.* Mammoth-Bone Dwellings on the Russian Plain // *Scientific American*. – 1984. – November. – Vol. 251, N 5. – P. 164–175; *Корниец Н.Л., Соффер О.А., Адвоасио Дж., Величко А.А.* Продолжение исследований на позднепалеолитической стоянке Межирич // Археологічні дослідження в Україні 1993 року. – К.: Ін-т археології НАН України, 1997. – С. 70–71.; *Корниец Н.Л., Суницов В.Ю.* Дослідження Межиріччя // Археологічні відкриття в Україні 1997-1998 рр. – К.: Ін-т археології НАН України, 1998. – С. 82–84; *Гладких М.И.* Древнейшая архитектура по археологическим источникам палеолита // *Vita Antiqua*. – 1999. – № 1. – С.29–33; *Він же.* Бытовое и культурное использование жилищ из костей мамонтов // Кам'яна доба України. До 130-річчя відкриття Гінцівської стоянки. – К.; Полтава: Шлях, 2003. – Вип. 4. – С. 213–222; *Péan S., Kornietz N., Nuzhnyi D.* Vivre du mammoth au Paléolithique en Ukraine // *L'Homme. Pour la Science. Dossier hors-série. La vie au temps des mammoths*. – 2004. – N 41. – Avril–Juin. – P. 82–89; *Крахмальна Т.В.* Здійснена мрія академіка І.Г. Підопличка (до 40-річчя відкриття діючої експозиції Палеонтологічного музею) // Вісник Національного науково-природничого музею НАН України. – 2008–2009. – № 6–7. – С. 245–257; *Крахмальна Т.В., Кенін Д.В.* Експонування палеоприродної спадщини четвертинного періоду // Праці Центру пам'яткознавства. Зб. наук. праць. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПСК, 2010. – Вип. 17. – С. 135–150; Охорона культурної спадщини України. Нормативна база: Збірник документів (3-є видання, доповнене, перероблене) (авт.-упор.: Пархоменко М.Т., Титова О.М., Рудика Н.М., Левада М.С. / Українське товариство охорони культурної спадщини, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПСК. – К., 2010. – С. 483.
  11. *Гладких М.И., Рижов С.М., Суховий М.О.* Експозиційне використання забудованої території Трахтемирівського заповідника // Пам'ятки та визначні місця Шевченківського краю. Проблеми охорони та дослідження. Тези доповідей науково-практичної конф. 27–28 травня 1997 р., м. Канів–Київ. – Канів; К.: УТОПСК, 1997. – С. 33–35.
  12. *Gladkih M., Iakovleva L.* Les sites d'Ukraine: de Mejririche à Gontsy et leurs cabanes en os de mammoth // *Dossiers d'Archeologie: les Mammouth*. – 2004. – N 291, Mars. – P. 64–67; *Iakovleva L., Djinjian*

- F. Le site paleolithique de Gontsy (Ukraine) // Там само. – P. 68–73; Iakovleva L., Djindjian F. Le site Paleolithique de Gontsy (Ukraine) et les sites a cabanes en os de Mammouth du Paleolithique superieur recent D'Europe orientale. Les campagnes de fouilles 1993–2005 à Gontsy. – Kiev, 2005. – 28 p.*
13. *Людолішко І.Г. Амвросієвська палеолітична стоянка і її особливості // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – 1953. – Вып. 2. – С. 65–68.*
  14. *Кротова О.О. Пам'ятка верхньопалеолітичних мисливців на бізонів (до інтерпретації Амвросієвського кістковища) // Кам'яна доба України. – К.: Шлях, 2010. – Вып. 13. До 60-річчя Л.Л. Залізняка. – С. 159–168; Wheat J.B. A Paleo-Indian Bison Kill // Scientific American. – 1967. – Vol. 216. – N 1. – P. 44–52; Todd J.C. Исследование скопления остатков бизонов из раннеголоценовой стоянки Хорнер, парк Каунти, Вайоминг, США // Исследования четвертичного пери ода. – М.: Наука, 1986. – С. 168–176; Фрайсон Дж.С. Добыча бизонов и анализ каменных орудий на палеоиндийской стоянке Хорнер, парк Каунти, Вайоминг, США // Там само. – С. 176–183.*
  15. *Сапожников И.В. Большая Аккаржа. Хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины. – К.: Шлях, 2003. – 304 с.*
  16. *Снізко І.А. Утилізація мисливської здобичі на Амвросієвському пізньопалеолітичному комплексі: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 / Ін-т археології НАН України. – К., 2001. – 20 с.*
  17. *Савинов П.Ф. Извлечение костей мелких ископаемых позвоночных промысловой вмещающей породы // Материалы по истории фауны и флоры Казахстана. – Алма-Ата, 1961. – Т. III. – С. 170–173; Тлеубердина П.А., Бекнияз Б.К., Керей Б.Д. Палеонтологические памятники природы Казахстана // Материалы Международной научно-практической конференции «Палеонтологические памятники природы – природное наследие: изучение, перспективы исследований и проблемы сохранения». – Павлодар: Изд-во «Кереку», 2008. – С. 29–34; Тлеубердина П.А., Камзин Е.З., Камзина Н.Е. Национальный палеонтологический музей под открытым небом «Гусиный перелет» // Материалы Международной научно-практической конференции «Палеонтологические памятники природы – природное наследие: изучение, перспективы исследований и проблемы сохранения». – Павлодар: Изд-во «Кереку», 2008. – С. 35–39.*
  18. *Наугольных С.В. Музеи естественной истории: взгляд из Китая // Природа. – 2008. – № 4. – С. 49–54; Gao Ming-Xiu. Engineerings Geological problems damaging ancient works, monuments and historical sites in China // The Engineering Geology of Ancient works. Monuments and Historical Sites. – Rotterdam: Balkema, 1988. – P. 1393–1396.*
  19. *Гриценко В. Геосайти України та геологічна спадщина Європи // Геолог України. – 2004. – № 2. – С. 55–62; Kever P.J.Mc., Zouros N. Global Network of National Geoparks // World heritage. – 2009. – N 52. – P. 54–59.*

Кетин Д.В. Создание археолого-палеонтологических парков в Украине

В статье рассмотрены археолого-палеонтологические памятники раннего, среднего и позднего палеолита на территории Украины, на базе которых можно создать комплексные музеи-заповедники. Приведены сведения о подобных музейных комплексах, существующих в Республике Казахстан и Китайской Народной Республике. В заключении отмечено, что для археолого-палеонтологических парков, как разновидности «археопарков», в Украине необходим правовой статус.

Ключевые слова: палеолит, археолого-палеонтологический парк, музеефикация.

Kepin D.V. The creation of archaeological-palaeontology parks in Ukraine

In the article archaeological-palaeontology monuments of Early, Middle and Late Palaeolithic are considered. On the base of these monuments one can create complex museum-reserves. The information on such museum complexes existed in Kazakhstan Republic and China People republic are reported.

In conclusion it is noted the necessary of the legal status for archaeological-palaeontology parks as a kind of «archaeoparks» in Ukraine.

Key words: Palaeolithic, archaeological-palaeontology park, museification.

УДК 94(4)«1945/1954».94(447).069.01

І.В. НІКІТІНА

**З історії музейної справи Севастополя
в 1944–1950 роках. Питання початку
відновлення будівлі Панорами
«Оборона Севастополя 1854–1855 рр.»**

У статті здійснено огляд і загальний аналіз архівних документів щодо початкового етапу відбудови споруди Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.». З'ясовано, що основними проблемами цього питання була негармонійність співпраці відповідальних за роботу органів, технічні затримки, незадовільне планування загального обсягу фінансових витрат на будівництво. Використані архівні документи вперше вводяться в науковий обіг і надають змогу розширити уявлення науковців у питанні відбудови панорами.

Ключові слова: панорама, відбудова, листування.

Відбудова м. Севастополь після визволення його від німецьких загарбників у травні 1944 р. увійшла в історію як третій подвиг севастопольців. Сторінки цієї історії неодноразово знаходили відображення у багатьох красназничих та історичних публікаціях. Увага авторів таких творів була зосереджена на трудових досягненнях будівельників щодо введення до ладу різноманітних об'єктів, усенародний характер відбудови, участі в ній різних прошарків населення міста, допомога з різних місць СРСР у роботах із будівництва міста, відродження з руїни його інфраструктури. Приділялася увага також подіям щодо відродження культурних установ міста, у т.ч. й музеїв.

Одне з центральних місць таких публікацій займає історія відродження Панорами «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.». Технічний бік цього питання у стислому вигляді розглядається у праці М.Д. Моторіна «Відроджений Севастополь», де вказані основні заходи з відбудови споруди Панорами, а також деякі особливості відродження пам'ятки (процес реставрування врятованих фрагментів полотна панорами) [5]. Факти щодо відродження панорами наведені майже в усіх путівниках, які різного часу видавалися Національним музеєм героїчної оборони і визволення Севастополя [4]. Досить докладно проаналізовано питання щодо відновлення полотна панорами та її будівлі у книзі «Севастопольській панорамі 100 років» [6].